

ADATOK A SZEGEDI HATÁR RÉGI BIRTOKLÁSTÖRTÉNETÉHEZ*

BÁLINT SÁNDOR

A szegedi határ kialakulásában, a szegedi puszták történeti néprajzában, fejlődésében számot kell vetnünk a nomadizáló, pásztorkodó életmódjukat sokáig megőrző kunok hatásával. A megelőző idők²től nincsenek is adataink. Tudjuk, hogy IV. Béla a kunokat többek között a Duna—Tisza közének gyér lakosságú, homokos területére telepítette. Minthogy azonban szegediek is foglalkoztak állattenyésztéssel, a középkor utolsó századaiban Szeged polgárságának a kunokkal közös legeltetési és használati jogát (cousus) királyi oklevelek szentesítették. Így az 1473. évben kelt adománylevélben Mátyás király elrendelte, hogy a Duna—Tisza közén fekvő összes, *homok* néven nevezett pusztákat (in terris arenosis, vulgo Homok campis) a szegediek a kunokkal együtt, közösen élvezzék és azonképpen bírják, amint azt ősidőktől fogva addig is birtokolták.

Az egykorú adatokból nyilvánvaló *Asszonyszállása* (ma Pusztamérges, a középkorban álló temploma nyilván a Boldogasszony tiszteletére épült), *Sasülés* (Pusztaszer mellett) egykori kun pusztáknak Szeged városával való kapcsolata. Gombocz Zoltán és Rásonyi Nagy László kutatásaiból tudjuk, hogy *Szatymaz*, *Csöngöle*, *Átokháza*, *Öttömös* török, pontosabban kun eredetű helynevek.

Valószínű, hogy a futóhomok világa az ország középkori állapotához, akár az Alföld többi részéhez képest kevés településsel, faluval dicsekedhetett. Így nincsenek is Szegedet illetőleg biztos adataink a határában virágzó homoki falukról. A középkorból kimutatható *Tápé*, *Algyő*, *Dorozsma*, *Szentmihálytelek*, *Röszke* és az ismeretlen fekvésű *Bánfalva* is fekete földre települt. Maradtak ugyan fent templomromok. *Csorva*, *Csöngöle*, *Pusztamérges* területén is, de falut egyelőre nem tudunk sem történeti források, sem régészeti föltárások alapján kimutatni mellettük. Könnyen lehetséges, hogy a pásztorkodó kunok téli szálláshelyein épültek.

A török hódoltság következtében a táj kun lakossága vagy kipszult, vagy Szegedre húzódott és hamarosan beolvadt a város népébe. Ezt az 1522. évi egyházi tizedlajstromban előforduló *Kun utca* (plathea Kwn) is bizonyítja, amely egyébként még az 1553. évi török defterben is szerepel. A *Kun* családnév 26 ízben olvasható a tizedlajstromban, ahol kun eredetű még a *Mizsér*,

* Részlet Szeged készülő néprajzi monográfiájából, ahol majd a térképek, illetőleg jegyzetek közlésére is sor kerül.

Nyögér, Törtel, a későbbi *Buzgán* és nyilván a *Csartán* családnév is. Ez a folyamat különben már a 15. században elkezdődött, így aztán a kunoknak a pusztákhoz való külön joga elenyészett és lassanként kizárólag Szeged városára szállott. Ez volt legalábbis az érdekelt Szeged egykorú felfogása.

Eszterházy Miklós nádor, mint a kunok főkapitánya, nem ismerte vagy nem akarta elismerni a városnak a pusztákhoz való ősi jogait, kiváltságait. Szeged polgári óvatossággal húzódozott a kenyértöréstől és a békeség kedvéért a nádorral megegyezett, hogy Szentmihályt és Dorozsmát, amely azelőtt sohasem volt kun terület: Szeged határával egyesítették. A távolabbi kun puszták: *Csöngöle, Majsza, Üllés, Kömpöc, Átokháza, Csólyos, Szentlászló, Móricgát, Szank, Bene, Bodoglár, Tajó, Bugac, Monostor, Bénihalasa* használatáért pedig évenként egy-két perzsa avagy skárlát oszlopos szőnyeget szolgáltat. Az 1642-ben létrejött ünnepélyes egység csakugyan hozzáfűzi, hogy a kun pusztákat szegediek és kecskemétiak közösen használhatják és akárminemű pusztán, a Duna—Tisza közében joguk van marhát legeltetni. Ennek fejében a két oszlopos skárlát szőnyeget ajánlotta fel a város. Egy 17. századi szegedi felsorolás szerint *Nemes földeink peniglen ezek, melyeket régi szent királyok és császárok adtak az nemes városnak: Majsza, Vleös (= Üllés), Kömpec alsó, felső, Csengelle, Átokháza, Móricz-Gáttya, Bodoglár, Merges, Bugacz, Monostor alsó is, felső is. Béni halasa is és Asszonyszállás, Csiollios (= Csólyos), Taio.* A tulajdonjog körül a hódoltság idején nem is volt vita, hiszen haszonbérletbe adta, adhatta őket a város kecskemétieknek és másoknak is.

Nem ismerjük pontosan az egykorú körülményeket, de a város felajánlását, ajándékokkal való kedveskedését nem helyeselhetjük, hiszen ezzel önmaguknak ősi kiváltságait tették vitássá, ez pedig később megbosszulta magát.

A neoacquistica commissio felülvizsgálta Szeged birtokjogait is. Elismerte *Tápé* és *Vártó*, továbbá a városkörüli feketeföldek tulajdonjogát. Nyugat felé a homokon a város ősi határait nem lehetett oklevelekkel megállapítani. Egy 1717-ből származó, a hagyomány és öregek előadása nyomán készült tanácsi összeállítás szerint a város határa, örökföldjeinek kiterjedése a következő volt: 1. *Rosa halma*. 2. *Kecze korbánya*. 3. *Nagy állás*, 4. *Szeg határ*. 5. *Bika semlyéke homokja*. 6. *Dobos széke homokja*. 7. *Eötöczéki halom*, ubi Szegediense, Doczense, et Pusztaszeriense territoria insimul concurrunt. Nb. Fossae vulpium ibidem habentur multae. 8. *Penes ipsum Eötöczéki halom existens colliculum*, quasi e diametri *Kistelek* habitus. 9. *Rekettyés hosszú semlyék*. 10. *Saaregyháza*. 11. *Gellén homokja*, vel *halma*. Ex parte vero Cumanicalium Praediorum regionis inferioris Csengelye: 1. *Gellén homokja*, 2. *Bogárzó homokja*. 3. *Balassa fája*. 4. *Király széke*. 5. *Forro Somboja*. 6. *Átol árok*. 7. *Meleg szoba*. Tiszátul fogvást Szt.-Mihály-Telkének határja: 1. *Tisza fejr partnak alsó vége*. 2. *Dorozkuttyai halom*. 3. *Tere halom*. 4. *Fő Ere*. 5. *Átol árok*. Reszkej határtul való határja: 1. *Mattyon kívül Átol Árok alsó vége*. 2. *Bodon halma*, és azon túl igyenessen Tiszáig. Nemes város határának Kun földektül való különbözése: 1. *Szú Basa halma*, noha Eör halomig lehetne praetendálni. 2. *Zombori dombja*. 3. *Puskás homokja*. 4. *Zabos Goré*. 5. *Tekéntő*. 6. *Zákány homokja*. 7. *Kara homokja*. [A 8. szám hiányzik]. 9. *Garga homokja*. 10. *Engi homokja*. 11. *Puskás halma* Csorvaj rét mellett. 12. *Csikos semlyéke*. 13. *Kántor Semlyéke* Szabatkaj út mellett. 14. *Madaratz tó*. 15. *Buzgán halma*. 16. *Pap halma*.

E hagyomány szerint tehát Csöngöle kivételével a szegedi határhoz tartozott mindaz, ami a legújabb időkg, pontosan 1950-ig is *szegedi föld* volt. Sőt ide tartozott még a dorozsmai határ keleti fele: a Neszürjhegytől Domaszék irányába terjedő Seregélyest és Forró Zsombóját is magában foglaló hatalmas terület is.

I. Lipót a kun pusztákat a német lovagrendnek ajándékozta, amely ügyvivőjéül Orczy Istvánt nevezte meg. Hosszas huzavonák után 1718-ban a város Orczyval abban állapodott meg, hogy átmeneti időszakra Átokháza, Csöngöle, Kömpöc, Csólyos, Majsza, Ágasegyháza, Üllés, Mérgecs, Dorozsma, Szentmihálytelek pusztákért a város évi 150 forint bért fizet. Ezzel elődeink sajnos ismét eljártszották az elvi alapot, mert önként lemondottak ősi tulajdonukról, illetőleg használati jogukról. Orczy egyébként is kétszínűen viselkedett és forma szerint most már jogszerűen mondotta, hogy a bérlés ténye által a város a német lovagrend törvényes jogait maga is elismerte.

Nagy szerencsére III. Károly 1719-ben megerősítette Szeged szabad királyi városi jogait és ősi kiváltságait. Sajnos még sem lehetett megakadályozni, hogy Orczy közvetlenül Szeged alatt a mai Dorozsmát mátravidéki palócokból meg ne alapítsa. A középkori Dorozsma nyugatabbra került el. A város minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult és kénytelen volt belenyugodni, hogy 1723-ban egy vegyes polgári és katonai bizottság megállapítsa a Szeged és Dorozsma közötti, egyébként a legújabb időkg fennállott határokat. Ekkor vált le Szeged ősi birtoktestéről a Szubasa és Putri környéke, tehát az a terület, amely a régi határleírás szerint az Átalárok-tól a Maty-felé egész a Főér-ig, innen a Melegszoeba és Akasztóhalom, továbbá a Tóth János dombja és a Balatonhalom szomszédságában került el.

A hosszú vita eredménye az lett, hogy Szeged városa és a német lovagrend között Bécsben egyezés jött létre (1725), amelynek értelmében a város Dorozsma, a lovagrend pedig Szentmihálytelek birtokáról mond le. A város leköszönt továbbá a kun puszták közös legeltetési jogáról, Mátyás király adománylevelében biztosított kiváltságairól, viszont a lovagrend megengedi, hogy Felső- és Alsócsöngöle kun puszták Szeged határába kebeleztesse. Joga lesz a városnak még Átokháza, Pálos, Csólyos, Kömpöc kun pusztákon is legeltetni. Sok viszontagság után a határjárást 1737-ben ejtették meg.

Függőben maradt még az alsóvárosi nagy pusztá tulajdonjogi viszonyainak rendezése. Itt ugyanis a várparancsnokság a tiszai határőrség érdekeit hosszú időkn át állandóan megvédélmezte. A város buzgó fáradozásait csak 1730-ban jutalmazta siker, amikor III. Károly *Engi homokja*, *Csikós semlyékeje*, *Kántor semlyékeje*, *Móra halma*, *Buzgány halma* és *Pap halma* pusztákat új adományként ajándékozta a városnak. A váci káptalan mindjárt birtokba is iktatta. A következő évben (1731) királyi adománylevelél juttatja *Kistelek*, *Röszke*, *Zákány*, *Kereset*, *Csorva*, *Öttömös* pusztákat új adományként a város tulajdonába. Az iktatást most is a váci káptalan végezte. Mária Terézia *Kisülés* és *Bilisics* pusztákat adományozza (1750) a városnak. A szegedi föld biztosításáért folytatott küzdelem a Szabadka városával létrejött egyezséggel zárul: a két város határát a *Kőrös* erének vonalában állapítják meg.

Sajnos *Horgos* és *Szentpéter* puszták birtokba vétele nem sikerült, mert a Bécsbe küldött Kárász Miklós városi nótárius a kapott megbízástól eltérőleg a maga számára szerezte meg. Azzal mentegette idehaza magát, hogy ő csak szál-

lást akart magának a horgosi határban lévő Kamaráson tartani. Ezt az ígérte is azonban megszegte, mert birtokát a Mátra vidékéről telepített palóc jobbágyokkal népesítette be és ezzel a polgári Szeged, illetőleg a szegedi népiség közvetlen déli terjeszkedésének útját állotta, amelynek aztán napjainkig ható következményei lettek.

Megemlítjük még a város XVIII. századi terjeszkedésének során, hogy 1766-ban gróf Erdődy Kristóf dóci pusztáját 10 ezer forintért zálogba vette, de 1775-ben a feudális hatalmasságok onnan eltávolították. Ennek a zálogbirtoknak a szegedi, illetőleg a belőle sarjadzó szegedvidéki és temesközi dohánykertészet megteremtésében és nagyra fejlesztésében volt páratlan szerepe. Erre itt csak utalunk, a kérdésre bővebben most nem terjeszkedhetünk ki.

Temesközi összefüggésekbe tartozik, de a város birtoktörténetének szabatos áttekintése érdekében mégis utalnunk kell rá, hogy 1781-ben a királyi kamarától a városnak régi középkori birtokhágyományként is sikerült *Újszegedet, Szőreget, Szentivánt, Tértvárt és Gyálát* 25 évre zálogba vennie. Reménykedett benne, hogy tulajdonul is megszerezheti, ez azonban nem sikerült. Annyit azonban mégis elérhetett, hogy e falukat szegedi, fajtájabeli dohánykertészekkel népesíthette be.

Szeged határát, kiterjedését Vedres István (1799) így jellemzi:

Fekvésem *Csongrád* nemes *Vármegyében*,
Déli keletre dül a *Tisza* menttében.
Szomszédim Dél felől *Horgas*, és *Szabadka*,
Balota, meg *Mérges*, s az *Ülési* puszta.
Kiskunság Dorosmát felén bé-szorítá
Északi részeim: *Atokháza*, *Pálos*,
Közel lak-helyemhez nagy pörrel taszítá.
Tsolyos, és két *Kömpözt* pusztákkal határos.
Birtokim szegletén *Majsa* kemény őrt áll,
Szent László, és *Ferentz szállása* szugán áll.
A *Fekete Halom*, Határim határja;
Három Birtokiak véghellyi tanyája.
Le-felé a híres *Pusztaszer*, *Dótz*, *Homok*,
Sövényháza, *Győ*, *Fark*, és a *Porgányi fok*.
Sír-hegynél meg-fordul *Vetyehát* mentében
Birtokom, *Makai Nádas-rét* szélében.
Innét: *Marost* birom egész a torkáig:
A *Tiszát Porgánytól* mind le *Pap-halmáig*.

A XIX. században a határterület kiterjedésében lényeges változás már nem történik. Az udvari kamarával kötött egyezség (1836) értelmében Újszeged birtokáért lemondunk Öttömösről. Nem sikerül a városnak szaporodó agrárnépe számára megszereznie az eladó horgosi Kárász-birtokot (1891), majd a gyálaréti Szapáry-uradalmat (1906). A város vezetőségének megoszló álláspontja, illetőleg a liberális állam tévovázása miatt a birtokok parcellázó bankok nagyon is önző kezébe jutottak.

Az 1920. évi földreform oldott meg egy hosszú idők óta vajdúdo kérdést: a *Tápai rét* a várossal kötött egyezség szerint *Tapé* község határterülete lett.

Az 1949. évben végbement közigazgatási reform Szeged ősi határterületét önálló kisebb egységekre tagolta. Ismeretes, hogy a szegedi tanyavilág helyi

közigazgatási hagyományok alapján *kapitányság* néven ismert, korlátolt önkormányzatú területekre oszlott. Ezek Alsótanyán: *Feketeszél, Nagyszékesós, Királyhalom, Átokháza, Csorva, Zákány, Domaszék, Mórahalom, Röske, Szentmihálytelek*; Felsőtanyán: *Csöngöle, Balástya, Ószesék, Szatymaz, Gajgonya, Fehértó*. Ezeknek a kapitányságoknak összevonásával a következő új községek alakultak: *Röske, Domaszék, Mórahalom, Zákányszék, Ásotthalom, Csorva, Rúzsa*, illetőleg *Szatymaz, Balástya, Csöngöle, Pusztaszer*.

